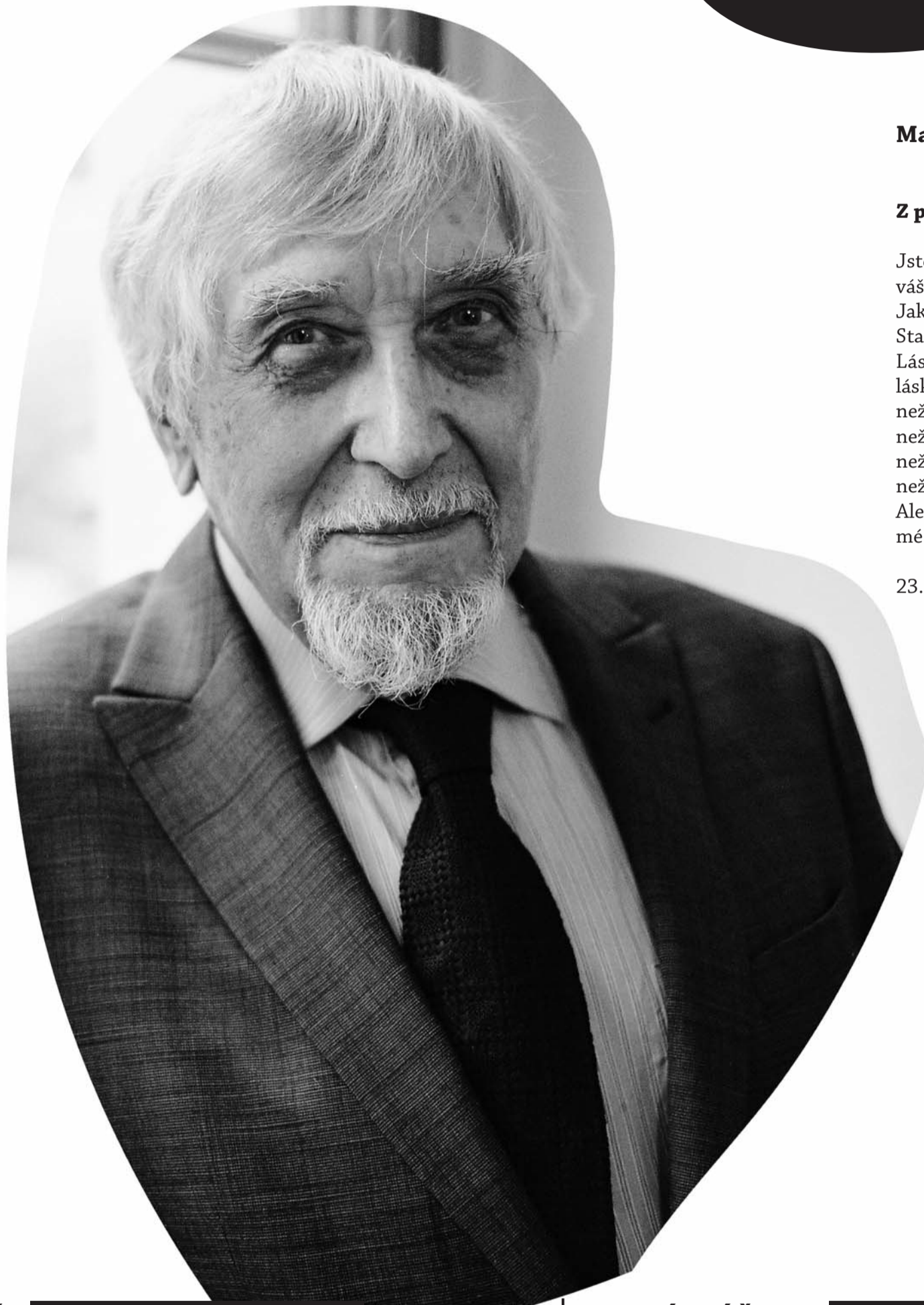

ROZHOVOR **S Vladimírem Svatoněm** 4NAD KNIHOU **M. Zygar: Všichni muži Kremlu** 18**Marina Cvětajevová****Z posledních veršů**

Jste příliš stará na ten žár,
váš věk se s ním už těžko snáší.
Jak hora ční padesát jar...
Stará?
Láska je starší, starší,
láska je starší o hodně
než ještěři, než plavuně,
než čirý jantar z Livoně,
než prvohorní pohoří,
než přízrak lodí na moři...
Ale než láska starší je
mé trápení, mé pašije.

23. 1. 1940

*Z ruštiny přeložila Hana Vrbová*DVAKRÁT **Jiří Hájiček: Dešťová hůl** 3POEZIE **S. Vávra** 6 **M. Feryna** 7 **M. Nygårdová** 8MAUZOLEUM **Hans Magnus Enzensberger** 9ZASLÁNO **Ad veřejné knihovny** 10KNIHA V TISKU **Aleš Kauer: Giotto & xerox** 11LITERÁRNÍ ŽIVOT **Od 3. do 18. ledna** 12–13ESEJ **M. Grygar: Boddenbrookovi: román a film** 15DIVADLO **Inscenace roku 2016** 16PRÁVĚ VYCHÁZÍ **R. Erml: Můj muž, má žena** 17RECENZE **Maršálek** 19 **Koren** 20 **Kovanda** 22

Pokud se člověk podívá na váš odborný záběr, napadá ho: kým se vlastně cítíte být? Literárním vědcem, spisovatelem, nebo filosofem?

Necítím se ničím z toho, o čem hovoříte. Jsem literární historik. To, že se převážně zabývám cizí – ruskou – literaturou, mě kdysi dávno přinutilo k úvaze, jak je vůbec možné cizí literaturu studovat. Někdejší nakladatelství Odeon mě v roce 1979 požádalo, abych doprovodil komentářem nový překlad Puškinovy tragédie *Boris Godunov*, který pořídil Emanuel Frynta. Byla to pro mne čest, tak jsem začal pečlivě studovat tehdejší ruské práce o Puškinovi. Když jsem se pak pustil do psaní, došlo mi, že českým čtenářům nemohou Puškina přiblížit detailní informace o jeho vztazích s ruskými literáty a politickými osobnostmi té doby. Bylo potřeba hledat jiný úhel pohledu: v době, kdy Puškin psal své drama, probíhala ve Francii diskuse o romantismu, jejímž čelným aktérem byl Victor Hugo, na ruském divadle byly aktuální měšťanské truchlohry německého sentimentalismu z doby *Sturm und Drang*, diskutovalo se o myšlenkách Augusta Wilhelma Schlegela. Tady byl zřejmě adekvátní klíč k pochopení atmosféry, ve které Puškin své drama koncipoval. Inspirace se nabízel ve filosofii. Uchvátily mě stati Friedricha Schillera a potom Hegelovy a Schellingovy přednášky o estetice a filosofii umění, zvláště jejich úvahy o protikladu antického („epického“) a moderního („prozaického“) světa. Teorie románu měla v tomto světle mnohem zásadnější význam: netýkala se jenom námětů a kompozice, souvisela s existenciálními prožitky moderního člověka, s jeho anonymním životem ve městě, s osamělostí a nečekanými záblesky blízkosti v lásce nebo s (špatně končící) touhou prosadit se stůj co stůj. Z nové filosofie mě poutal Max Scheler a Edmund Husserl svou *Krizí evropských věd*. Samozřejmě i jiní, třeba raný Georg Lukács či Jan Mukařovský – když se k němu vracím, zdá se mi stále lepší. To byl zásadní obrat v mém životě, vlastně obrat ke komparatistice.

Myslíte, že může mít komparatistické studium dosud tutéž roli jako za dob F. X. Šaldy a Václava Černého? Vždyť i studie věnované jevům národní literatury přihlížejí k nadnárodním souvislostem.

Nemůže, samozřejmě. Už proto, že literatura sama nezaujímá v povědomí společnosti tak významné místo jako kdysi. Tím méně myšlení o literatuře, kritika. V roce 1938 vyjadřovali pocity společnosti Josef Hora a František Halas, v šedesátých letech romány Milana Kundera a Ludvíka Vaculíka, v devadesátých letech snad *Sestra* a *Noční práce* Jáchyma Topola. Dnes je literatura záležitostí profesionálů. Jistě je v ní mnoho zajímavého, ale nic naléhavého. Když jsem začínal, měl jsem dojem, že se účastním, byť v nepatrné míře, všeobecné snahy o překonání oficiální tuposti a otevření autentického pohledu na ruskou avantgardu a události ruských dějin vůbec. Dnes nemám pocit, že bych patřil k nějakému společnému proudu. Nemá smysl si na to stěžovat, prostě je to tak.

Komparativní pohled má však stále význam pro recepci cizích literatur. Nejen na vysokých školách, její způsob myšlení je důležitý i v práci překladatelů, v nakladatelských strategiích a samozřejmě především u čtenářů. Není čtenáře – ani spisovatele –, který by četl jen domácí autory. Jak jsem řekl, cizí literaturu musíme vnímat ne v úzkých souvislostech původního prostředí, ale v širším kontextu duchov-

ních pohybů, které zasahují i nás. Nestačí studovat a překládat ruské romány, protože to jsou významná díla, v této práci se musí chvět někde hluboko náš pocit, že je to pro nás tady a teď důležité. Pak to má teprve pravý smysl.

Zmínila jste, že studie o dějinách národní literatury přihlížejí k nadnárodním souvislostem. Dějiny národní literatury však mají jinou perspektivu, jiný styl práce než komparativní studie. Pohybují se v rovině biografických kontaktů, četby, korespondence, recenzních ohlasů, polemik. Je to užitečné, dokonce i cenné. Skutečná komparatistika má ale jiný obzor, jiné vidění, a to i při studiu jediného spisovatele. Měl by ji zajímat kontext velkých duchovních proudů, epoch, civilizací.

Když už o tom mluvíme, řekl bych, že jsou dvě zcela odlišná pojetí literární historie. Na jedné straně historie soustředěná na bezprostřední souvislosti vzniku literárního díla, na jeho biografickou a sociální podmíněnost. Jejím principem je kauzální model uvažování: podnět a výsledek. Na druhé straně historie, která má na zřeteli – jak kdysi napsal Jan Patočka – „*tažení velkých čar historických*“, tedy onen širší obzor. Jejím ústředním pojmem není kauzální „podmíněnost“, ale „platnost“ literárních jevů, to, že se vlečou do aktuálního kontextu a čtenáři je cítí jako živé bez ohledu na to, že vznikly v jiné epoše nebo v jiné zemi. Šalda tvrdil, že „*národní literatura není ta, kterou určitý národ stvořil, tj. ta, která jej zobrazuje v jeho schopnostech uplynulých a historických, – nýbrž ta, kterou určitý národ přijal, kterou si osvojil, v které se poznal – tedy ve svých vlastnostech přítomných nebo příštích*“.

Georg Lukács v letech svého raného mládí navrhl v schellingovském eseji o teorii románu takový globální pohled na novověký román. Rozlišil čtyři typy novověké epiky: román, kde je duše hrdinova užší nežli svět (Don Quijote), kde je naopak širší, rozplývavá a neurčitá (hrdinové Flaubertovi), kde hrdina dospěje k vyrovnání obou sil (Wilhelm Meister) a konečně kde se hrdinovi otevře ve chvílích prozření svět jako celek (hrdinové Tolstého). Můžeme to chápat jako jednu z možností komparativního myšlení.

Co bylo podnětem ke vzniku komparatistiky, u jejíhož zrodu jste na pražské filozofické fakultě stál?

Je nutno rozlišit komparatistiku jako obor na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a komparatistiku jako způsob myšlení o literatuře. Bohužel, neumím na to odpovědět dvěma větami.

Fakultní komparatistika nevznikla po roce 1989, byla obnovena, navazovala, někdy i polemicky, na působení Václava Černého. Dostal jsem možnost, abych spolupracoval s Oldřichem Králem a několika jinými kolegy – Miroslavem Petříčkem, Annou Houskovou, Martinem Procházkou, Zdeňkem Hrbatou, Jiřím Pelánem či Jiřím Stromšíkem – na její obnově. Vycházeli jsme z předpokladu, že učební obory budou vzájemně prostupné a že studium cizích filologií bude směřovat ke komparativnímu myšlení. Filologie cizích literatur si u nás již dávno neklade popularizační cíle, má svá vlastní východiska a své vlastní zaměření. Chtěli jsme z toho vyvodit závěry. Ne všechno se nám podařilo, ale přece jsme vydali několik knih, na kterých spolupracovali představitelé různých oborů, vydáváme časopis *Svět literatury* jako společnou publikaci cizích filologií. A co je nejdůležitější, aspoň zčásti se nám podařilo dospět ke společným východiskům například v pohledu na evropské a americké literatury na

foto Mikuláš

Prof. PhDr. Vladimír Svatoň, CSc. (1931, Praha), významný český rusista a komparatista, jedna ze zakládajících postav moderní české komparatistiky, zabývá se teorií prózy, především románu. Ve svých pracích se věnuje zejména tvorbě A. S. Puškina, F. M. Dostojevského, V. Nabokova. Řadu let působil na Akademii věd ČR, od roku 1993 přednáší na FF UK v Ústavu východoevropských studií a Ústavu české literatury a komparatistiky. Je vedoucím redaktorem časopisu *Svět literatury*. Své zkoumání ruského i světového románu shrnul v knihách *Z druhého břehu* (2002), *Proměny dávných příběhů* (2004) či *Román v souvislostech času* (2009).

přelomu 19. a 20. století. Vydali jsme právě knihu, kterou jsme nazvali *Pokusy o renesanci Západu*. Titul vyjadřuje náš názor.

Komparatistika jako způsob myšlení se nezrodila, jak soudím, se vznikem národních literatur, ale mnohem dříve – rodila se v prvních staletích novověku. Novověk začínal představou, že se literatura řídí obecnými zákony, jako třeba matematika nebo astronomie. Co bylo pravdou v době Aristotelově, platí dodnes. Teprve postupně se probouzelo vědomí, zvláště u francouzských dramatiků v 17. století, že nové publikum očekává něco jiného než athénští diváci za časů Sófokových. Plně se toto vědomí prosadilo po vypuknutí proslulé *querelle*, za sporu stoupenců antiky se zastánci modernosti ve Francii na konci 17. století a během století osmnáctého: vznikl život a literatura nové doby postupným zdokonalováním dávných principů a literárních postupů? Nebo tvoří antika a tehdejší svět dvě zcela odlišné epochy? To pak přerostlo v německém klasičtém idealismu v ucelenou koncepci o protikladu poezie „naivní“ (antické) a „sentimentální“ (novověké, reflexivní) nebo antického (epického, poetického) a moderního (prozaického, městského a byrokratického) světa, jak jsem se už zmínil. Je zajímavé, jak tento model působil i nadále. V podstatě jej využili ruští myslitelé v úvahách o rozdílu mezi západní Evropou – prozaickým světem – a Ruskem, jež přislíbilo podle nich ustavení harmonického společenství, i myslitelé iberské Ameriky při určování své identity vůči globálnímu kapitalismu v USA. Podobně myslil i Alexandr Veselovskij, když soudil, že zárodky komplikovaných příběhů moderních románů (Veselovskij byl současníkem Flaubertovým, Zolovým a Dostojevského) se utvářely v raně novověkých italských novelách a že až se přežene přes současnou literaturu několik století, budou v ní čtenáři nalézat podobná schémata, jaká jsou patrná v prostomysl-

ných novelách 13. a 14. století. Evropská literatura se mu jevila jako srostitý celek.

V této široké filosofii dějin se utvářelo samo komparativní myšlení. Bylo v podstatě hledáním odpovědi na otázku, co to znamená žít v novověké Evropě, či řečeno současným jazykem: jaká je identita novověké Evropy.

A jak evropskou identitu chápete vy?

Samé těžké otázky. Obvykle se má zato, že evropská kultura novověku vznikla syntézou řeckého myšlení a hebrejské religiozity. Mám pocit, že to jsou principy neslučitelné. Řekové byli mořeplavci a stavitelé, jejich myšlení bylo myšlením geometrických zákonů, platných vždy a všude, jako platí Pythagorova věta. I v politice se měla uskutečňovat ctnost, areté, římské právo je dosud nepominutelnou součástí evropského právního vědomí. Hebrejci vnímali Boha a jeho zákon jako projev osobní vůle, někdy kruté, někdy milostivé, ale v obou případech suverénní. Případá mi, že jádrem Starého zákona jsou Knihy proroků s jejich vášnivou touhou po osobním rozhovoru s Bohem. Evropská kultura jako by kmitala mezi těmito póly. Na jedné straně francouzská tragédie 17. a 18. století s majestátem zákona a obecných norem, na druhé straně Pascal s jeho nejistou duší, potom sentimentalisté s jejich soucitem ke slabým, ba padlým hrdinům (slavná *Manon Lescaut*). V Německu Bildungsroman s výchovou jedince ke splnutí s řádem světa, na druhé straně romantikové s kultem hvězdného tuláctví, ba „darmošlapství“ (mám na mysli Eichendorffovu novelu o životě *Taugenicht*). Román 19. století a jeho spor jedince s řádem světa. V Rusku bolestné vědomí Turgeněvových „zbytečných lidí“, že se ocitli mimo hlavní tok životních dějů. Evropský hrdina je člověk rozporuplný a neharmonický.

Toto kmitání znamená stále obnovovaný pokus o vyrovnání obou pólů, potřebu vyvodit kulturu z jejího základního

NESPŘÍZNĚNÍ VOLBOU

Nebyl to jen Franz Kafka, který se marně snažil získat zájem svého otce pro své knihy. Ani mému prastrýci Janu Valouškovi se nevedlo lépe, když při návštěvách svého bratra nesměle kladl své nové knihy na botník v předsíni. V naší rodině je nikdo nečetl, snad ani jeho bratr ne. Co se také dalo literárně očekávat od v roce 1872 narozeného absolventa jednotřídky v moravských Divákách, které teprve o dobrých dvacet let později udělali známými bratři Mrštíkovi svým Rokem na vsi? Naši četbu řídil Thomas Mann.

Můj rodinou přezíraný prastrýc si ovšem na nedostatek čtenářů stěžovat nemohl. Mezi roky 1920 až 1940 vyšlo v katolické Cyrilometodějské knihtiskárně a nakladatelství V. Kotrby víc než dvanáct jeho románů a povídek. Většina z nich se odehrávala na Sibiři, kde za první světové války strávil dobré tři roky v zajetí, a již si zřejmě zamiloval. Rakouští zajatci tu byli umístováni do rodin, což jistě přispělo k autorově dobré znalosti místního prostředí. V Novosibirsku, jak popisuje, se dokonce setkal s absolventkou brněnské školy pro ženskou povolání – Vesny.

Psát – prostě, ale ne bez výrazu –, můj prastrýc uměl: „Blížil se podzim. Na Sibiři je to skok z léta do zimy – jako na jaře sněhy rázem roztají v hřejivých paprscích slunce. Předzvěsti zimního období dávají tušit vystupující ranní mlhy a páry, odkloněné slunce nemůže prorazit hustoty jejich. Než přírodní proměna stane se skutkem – i člověk je zachvácen obdobnou elegií. Tento přechod z léta do zimy je jeden z nejbolestnějších. Rychle mizící krátké léto je cosi, čemu jsme se oddali s celou vervou svého žití a od čeho se máme odtrhnouti,“ začíná svůj sibiřský román Nezvěstní vydaný roku 1929. Jeho Sibiř je zemí v pohledu zdola, Sibiř zim a jednoduchých lidí, jako byl můj prastrýc sám, do jejichž života začíná pomalu ale jistě zasahovat ohlas revoluce, rušící staré pořádky a hodnoty. Pro autora ale v jeho díle pravda, láska k lidem a k zemi, víra v život i Boha ještě stále platí jako samozřejmé životní skutečnosti. A kromě toho do svých knih o Sibiři zapracoval i řadu cenných historických reálií a dokonce i statistických údajů z předrevolučního Ruska.

Jan Valoušek ale nebyl jediným spisovatelem v naší rodině. Tím druhým nebyl nikdo jiný než jeho bratranec Miloš Marten. Větší protiklad mezi lidovým spisovatelem Janem Valouškem a o jedenáct let mladším významným představitelem české dekadence a kulturního dění kolem přelomu století, Milošem Martenem, si sotva dovedeme představit. Martenův otec, Jan Šebesta, a matka mého prastrýce a mého dědečka byli sourozenci z poměrně velké selské usedlosti v Divákách. Ale jak už tomu tehdy bylo, nejstarší syn dostal grunt, mladší šel na studium do Vídně a dcera ostrouhala. Bez věna jí nezbylo nic jiného než provdat se za chudého chalupníka Valouška, který k tomu ještě brzy zemřel. Pro její dva syny vzdělání skončilo absolvováním divácké jednotřídky. Strýc Šebesta, vysoký státní úředník na brněnském místodržitelství, ale na své synovce nezapomněl a oběma pomohl k místům podúředníků ve svém úřadě. Sociální rozdíl mezi blahobytnou měšťanskou rodinou strýce se ženou Francouzskou a oběma synovci z malých poměrů se ale překlenout nedal. Jedním z jeho projevů byla i skepse k „dekadentu“ Miloši Martenovi, která v naší rodině ještě léta vládla, takže se u nás nečetl ani on. Svou prvotinu Z války a zajetí vydal Jan Valoušek v roce 1920; Martenovo dílo bylo tehdy už uzavřeno dialogem Nad městem, jehož vydání se nedožil.

Alena Wagnerová

sporu. Dnes je to na jedné straně směřování k právnímu státu a ústavnímu pořádku, neosobnímu zákonu, na druhé straně proklamace „politické korektnosti“ vůči menšinám, obrana proti vylučování netypických a slabých jedinců. Jistě to evropskou kulturu oslabuje, ale přitom je to zdrojem její dynamiky, historismu, někdy překotného vývoje.

Samozřejmě – evropskou identitu nelze jednoznačně prokázat empirickým zkoumáním. Pokusy o její určení jsou riskantním odhadem. Snad ale nejsou při reflexi naší historické situace zcela zbytečné.

Přednášíte dějiny evropské poetiky či myšlení o literatuře. Mají o tyto předměty dnešní posluchači zájem?

Musím se přiznat, že přednáším rád a toužím, aby to trvalo co nejdéle. Poznal jsem, že v každém ročníku se najde skupina studentů, která má o myšlenkové podloží filologických oborů zájem a která si, jak doufám, z mých přednášek něco odnese. Mám rád posluchače, kteří si nezapíší pilně pokud možno všechno, co řeknu, ale spíš poslouchají a sem tam si něco poznamenají, snad proto, aby se na to později podívali podrobněji. Také v našem časopise se stále intenzivněji uplatňují mladí autoři. Věřím, že z toho něco v dalším životě zbuduje.

Zažil jste už dost na to, abyste mohl srovnávat, napříč institucemi, ale především obdobími. Jaké je místo zkoumání národních literatur, především té české a ruské, v dnešním globálním světě?

Ve všem, co má tradici, je cosi rozumného. Literatura je vnímána skrze jazyk, tedy existuje a bude existovat literatura „českojazyčná“ – spíše než „česká“ –, „ruskojazyčná“ (i když rusky píšou i autoři jiných etnik) atd., a tyto jazykové komplexy budou mít své problémy a své souvislosti. Je však jasné, že dnes jsou tyto jazykové afinity nahloučeny ve společných prostorech, v moderních velkoměstech, které už nejsou jazykově ani kulturně homogenní. Ba co víc – objevují se spisovatelé píšící dvěma či více jazyky: Pessoa, Beckett, Nabokov, Kundera... Přitom je pozoruhodné, že střídání jazyků je zároveň střídáním poetik. Pessoa psal jinou poezii portugalsky (úzkostná lyrika moderního člověka) a jinou anglicky, kdy se inspiroval ódickým stylem Walta Whitmana; Nabokov psal rusky díla, která bychom mohli považovat za plody romantického titanismu (právo výlučné osobnosti na překročení tradic, závazků, slibů), kdežto anglicky psal prózu evokující ruské ponoření do kosmu, do kosmické krutosti i štědrosti.

Snad jsme svědky toho, že nacionální citění je pomalu střídáno citěním afinit regionálních. Bylo proto podnětné, že na filozofické fakultě v Praze byla původní slavistika rozdělena do tří větví. Dávný jazykový původ se neuplatňuje v novodobé kultuře tak silně jako dějinná zkušenost národů, nejen slovanských. Ve východní Evropě nekončí step a nekonečné hranice: jedinou kotvou byla existence silného státu a církve. Ve střední Evropě představa, že bude možno spojit modernitu a její techniku, racionalitu, individualismus s tradičním společenstvím. V jihovýchodní Evropě živelný zápas obyvatelů hor s cizorodou osmanskou říší, bytostný anarchismus.

Podobně aktuální by mimochodem bylo, kdyby někdo koncipoval společné dějiny českojazyčné a německojazyčné literatury v českých zemích: prošly společnou cestou? Stálo by za úvahu, existuje-li cosi jako středoevropský román. Haškův svě-

tově proslulý příběh Josefa Švejka našel snadno čtenáře, ale dlouho hledal své místo v české literatuře: nepatří svou koncepcí spíš mezi pozdní rakouské „romány soumraku říše“, k Musilovi, k Josefu Rothovi? Jeho textem prolíná tíž pocit, že velké společenské děje a velké ideje jsou přízraky, pod nimiž se rýsují elementární pozemské zájmy problematických intelektuálů, vojáků, obyvatel předměstí, českých služek.

Není to příliš troufalé tvrzení?

Možná dokonce drzé. Mám ale naději, že si ho nikdo nevšímne.

Jste rusista. V čem vidíte v současné době své poslání? Nebo je-li to řečeno moc vznešeně, pak tedy: co pokládáte za aktuální pro českou rusistiku?

Každý obor má své problémy, rusistika jich má, zdá se mi, trochu víc. Změnili jsme se my (můžeme otevřeně hovořit o své zkušenosti s Ruskem), změnilo se samo čtení literatury (nevnímáme ji jako informaci o stavu společnosti), před našima očima hledá Rusko svou novou tvář. I Rusko má trochu víc problémů než ostatní evropské státy. Není monolitním celkem jako Francie nebo Německo. Spíše je „kontinentem“ jako třeba Indie: od svých počátků je mnohokulturním a mnohonáboženským útvar, který vře rozpory, ale též prorůstáním, kontaminací a snad i částečnou syntetizací různorodých proudů. Hledat v tomto kotli zřetelné tendence je riskantní.

Za hranicemi Ruska vzbuzují pozornost díla na pomezí beletrie a publicistiky, například díla Vladimira Sorokina. Jsou vtipná, poutavá, dobře se čtou. Samozřejmě je to vše pomíjivé, podává to obraz nápadných dějů... ale je to Rusko? A je to literatura? Mohli bychom to spíše nazvat „diskusí“ v duchu Jana Lopatky. Po literatuře chceme už něco jiného.

Kromě toho existuje v Rusku snaha „vrátit se ke kořenům“, vzkřísit představy o bytostné religiozitě a soucítění ruského člověka. Je to však reálné? Významná je tvorba conceptualistů a různých „neo-avantgardistů“, kterými se soustavně zabývá Tomáš Glanc. Řekl bych, že chtějí začít jakoby od nuly, bez ohledu na dosavadní formy umění i způsoby jeho šíření. Začínat od nuly je vždycky dobré, nedovedu ale říct, jestli se jejich tvarosloví i způsoby distribuce mohou stát odrazovým můstkem nové kulturní epochy. Možná že cesta je naznačena v románu Michaila Šiškina *Listář*: je to neskutečný příběh milenců, z nichž každý žije v jiné epoše, a proto se nikdy nemohli setkat. Citím to jako vizi „odvěkosti“ ruských životních principů, střetání blouznivého idealismu u mladého muže a zemité reálnosti u dívky.

Ale kdoví. Rusko je veliké, všude se vášnivě debatuje. Vzhledem k počtu ruského obyvatelstva je pravděpodobné, že někde tady žije geniis. Poznat génia je ovšem skoro stejně obtížné, jako géniem být. To si musí vyjasňovat především Rusové sami. Česká rusistika může strážlivě ohledávat ruskou kulturní půdu, pátrat po hodnotách, které rezonují s našimi tradicemi, prosazovat jakousi hierarchii toho, co je významuplné – při překládání i interpretaci.

Mají Rusové opravdu jiný klíč k faktům a událostem, jiný „kód“ než my?

Odpověď by mohla vydat na semestrální přednášku. – Především: má jakýkoliv systém názorů své těžiště, své centrum, z něhož jednotlivé jevy vyplývají a do něhož zase ústí a které můžeme formulovat jako systémový kód? Nebo vzniká

systém ex post, napětím mezi izolovanými entitami, které se vyskytly v určitém prostoru? Odpověď asi není možno získat empirickým zkoumáním, ale připuštěním jednoho ze dvou možných předpokladů. Dal bych přednost tomu prvému, protože klade větší nárok na interpretaci, nelze k němu dospět popisem, ale tvůrčím – a riskantním – odhadem. Když už o tom mluvíme, vzpomeňme si, že Jan Mukařovský k němu došel v pojmu sémantického gesta. Dostali bychom se až k Aristotelově prvnímu hybateli vesmíru, který musí zůstat nehybný. Ale nechme raději Aristotela na pokoji.

Zkusíme-li tedy hledat úběžný bod ruských životních příběhů, jejich kód, musíme se uchýlit k tomu, jak Rusové sami pocítují svou identitu. V 19. století se jejich reflexe vlastní identity pohybovala v rámci typické evropské dichotomie. Moderní stát se v Evropě utvářel dvojným způsobem. Úsilí myslitelů a státníků směřovalo jednak k vytvoření centralizované organizace, řízené jednotnou vůlí a poté jednotnými zákony. Ve Francii za Jindřicha IV. tak vznikla speciální společenská vrstva „šlechty v taláru“, byrokracie, která se věnovala zákonům a doзору nad jejich uplatňováním. Jinou cestu představoval program „národního obrození“: jeho touhou bylo vytvořit společenství sdílející společné ideály a založené na intimní, především jazykové, blízkosti. V Rusku převažoval po reformách Petra Velikého po vládu Mikuláše I. v první polovině 19. století program stroze centralizované říše. Již za Mikulášovy vlády se však začal rýsovat v prostředí tzv. slavjanofilů opačný ideál onoho intimního společenství. Ruští myslitelé hlásali, že jejich země si uchovala původní formy lidské pospolitosti a soudržnosti, které jsou s to překonat trýznivé nedostatky západní civilizace.

Koncem 19. století začal v poezii a malířství krystalizovat jiný a odlišný pohled na celek ruského života, ohrožený a oplodňovaný mongolskými plemeny. Rusko se prostírá na okraji velké stepi a jeho údělem je vytvořit v tomto geologickém prostředí jednotný civilizační útvar, založený na syntéze evropských i asijských principů: proto se samo nazvalo eurasijským. (Mimochodem, jeho hlavní teze byly formulovány v prostředí ruské emigrace v Praze dvacátých let minulého století.) Tento proces není dosud dokončen, přes velké ztráty v něm pokračovalo i Rusko sovětské. Inspirován eurasijskými tezemirazil Roman Jakobson proti pojmu „jazykové rodiny“, založené na genetické blízkosti jazyků, například jazyků slovanských, nový pojem „jazykového svazu“, tj. sblížení jazyků různé genetické provenience v procesech dlouhého soužití v jediném geografickém prostoru, např. jazyků indoevropských, turkických a mongolských na území ruského státu.

Zdá se mi, že je to reálný pohled na problémy ruského života. Viděl bych jeho silné působení v prózách snad nejvýznamnějšího ruského prozaika 20. století – Andreje Platonova. Jeho východiskem je snad touha fyzicky přežít i za nejhorších podmínek, soustředění na bezprostřední smyslová data, na hlad, sluneční žár, na vnímání půdy pod nohama, větru a písku. Život se tu odvíjí jako dravý a nelitostný chaos. Ostatně podobný dojem jsem měl i při četbě záznamů Světlany Alexejevičové o ruských osudech. Státní zřízení se tu vznášá kdesi v transcendentální výši, není popřeno, ale v zápasech o přežití není ani příliš vnímáno.

Tak je snad možno pochopit onen „ruský kód“.

Ptala se Jana Kitzlerová